

CÂTEVA NOTE LEXICALE

ALIN-MIHAI GHERMAN*

Păstrat în trei copii manuscrise din secolul al XVIII-lea¹, textul *Istoria oștirii ce s-au făcut asupra Moreii în anul 7223 [1715]* a fost editat de Nicolae Iorga ca un important document românesc cu referire la istoria universală². Bogăția lexicului de origine turcă și neogrecă a atras atenția lingviștilor, multe din cuvinte fiind incluse în surse bine cunoscute precum *Dicționar româno-german* al lui H. Tiktin (București, 1903–1925), *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. 2. *Vocabularul* a lui Lazăr Șăineanu (București, 1900) sau *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes* a lui Ladislav Gáldi (Budapest, 1939), lexicul excerptat apărând sub cele mai diverse sigle: *Mscr. 1715 ARH.ROM II* (Tiktin), *Ist.* (Șăineanu) sau *Iorga, Mor.* (Gáldi). *Istoria oștirii ce s-au făcut asupra Moreii* a fost înregistrată, probabil pentru prima sa parte, în care descrie martiriul lui Constantin Brâncoveanu, între cronicile interne (Crăciun, Ilieș 1963), dar a suscitât, din păcate, în prea mică măsură interesul istoricilor români și străini.

S-a considerat îndeobște că textul a fost redactat în anul 1715, ultima dată consemnată în text fiind 12 noiembrie (după calendarul gregorian, 23 noiembrie), însă o datare mai precaută ne obligă să lărgim intervalul până la 21 ianuarie [1 februarie s.n.] 1716, data mazilirii domnitorului Ștefan Cantacuzino, despre care Diichiti vorbește ca fiind încă în funcție.

Atribuită de Nicolae Iorga cu bune argumente lui Constantin Diichiti – grec din Fanar apropiat al familiei Cantacuzino, care a avut, se pare, o contribuție importantă în căderea lui Constantin Brâncoveanu –, manuscrisul se dovedește de un mare interes pentru istoria literaturii române, fiind un prim jurnal de călătorie cu ample

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România (diortositor@gmail.com).

¹ BAR Ms. 1855, Ms. 239, Ms. 264. Manuscrisul 239 a fost publicat de Mihail Kogălniceanu în colecția sa de cronici interne.

² *Cronica expediției turcilor în Moreea, 1715, atribuită lui Constantin Diichiti și publicată de Neculai Iorga*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1913 (în același volum e publicată și o traducere a textului în limba franceză, cu o foaie de titlu diferită: *Chronique de l'expédition des Turcs en Morée, 1715, attribuée à Costantin Dioikétés et publiée par Nicolas Iorga*).

interferențe cu beletristicul, căci, comparativ cu jurnalul arid al ambasadorului francez la Constantinopol, Benjamin Brue³ (Gherman 2020), textul atribuit lui Constantin Diichiti aduce, pe lângă foarte multe informații încă necunoscute cercetătorilor străini, multe elemente (descriseri, dialoguri, portrete ale diferitelor persoane implicate în conflict etc.) cu evidente valențe artistice. Un argument în această atribuire poate fi furnizat de faptul că autorul este un bun cunoscător al limbilor neogreacă și turcă, dar și de interesul pe care scriitorul îl prezintă față de monumentele bizantine (cetăți, biserici, mănăstiri) întâlnite în drum.

Descriind campania militară turcă din 1715 pentru recucerirea peninsulei Peloponez (Moreea) aflată pentru patruzeci de ani sub stăpânire venețiană, textul lui Constantin Diichiti abundă în cuvinte de origine neogreacă sau turcă, destinate să denumească obiecte, noțiuni și, mai ales, elemente ale lexicului militar insolite pentru cititorul contemporan lui (și, cu atât mai mult pentru cel din zilele noastre). Foarte probabil o explicație pentru unele dintre cuvintele de origine neogreacă vine și din faptul că autorului, grec din Fanar venit în Țara Românească la curtea Cantacuzinilor, îi „scapă” unele cuvinte din limba sa maternă (este de semnalat că multe din grecismele prezente aici își află prima atestare în textele scrise în aceeași epocă de Dimitrie Cantemir). De multe ori este greu de stabilit dacă un anumit cuvânt provine din limba turcă sau din neogreacă, între care, de altfel, constatăm foarte multe împrumuturi reciproce. Uneori cuvinte de origine occidentală (latine sau neolatine) au fost împrumutate în mediul cosmopolit al Constantinopolului (în turcă și/sau în neogreacă). Nu de puține ori, aceste cuvinte sunt dublate de sinonime cunoscute cititorului: „adalet-chioșchiu⁴ adecă foișorul dreptății”, „muhlet, adecă soroc”, „esnafurile, adecă toate rufeturile”, „alaiul dumanealei, adecă armadiei”, „sarnăciuri, adecă stearne”, „ghecit, adecă trecătoare, vale îngustă”, „mutfahurile, adecă cuhnea”, „tuzula, adecă αλατισμένοσ, sărătură”, „tuzimini, adecă cămărașul de sare” etc. În cazul toponimelor grecești sau turcești provenite din lexicul comun, Diichiti apelează la aceeași soluție: „Boș-Torvala, adecă Traistă Goală”, „Gisri-Izdin, adecă Podul Izdinului”, „Ahlando-Cambo, adecă Câmpul cu Perile Moi” etc. Alteori, el echivalează toponimul turcesc cu cel grecesc: „Stife, adecă Thiva”, „Menzil-Magare, adecă la Megar”, „Maneșche, adecă la Monvasia” etc.

În cercetarea noastră ne propunem să evidențiem o serie de cuvinte neincluse până acum în dicționarele limbii române, dar să și semnalăm unele prime atestări și sensuri necunoscute sau să facem corecții cu privire la etimologia unor cuvinte. Dintre cuvintele necunoscute menționăm:

adalet-chioschiu, s.n. turn sau chioșc de observație (tc. *adalet kiosku* 'turnul judecății'): „s-au suit vizirul în foișorul de priveală, ce să chiază *adalet-chioșchiu*”, „vizirul în adalet-chioșchiu să suise, de privia ce va arăta sfârșitul”.

³ Benjamin Brue, *Journal de la campagne que le grand vesir Ali Pasha a faite en 1715 pour la conquête de la Morée*, Paris, Ernest Thorin, Libraire-éditeur, 1870.

⁴ În tc. „chioșcul judecății”.

afierosi, vb. a dedica, a destina (ngr. αφιερώσω): „acei bani sânt afierosiți vacuf, la mănăstiri, la săraci milă și la alte locuri s-au dat ca pentru sufletele lor; ce nu să pot face acest obicei să dea lucruri străine și afierosite”.

alai-topciu, s.m. regiment de artileriști (tc. alay topçu): „Au purces gebegibașa cu toți gebegii și topcibașa cu topcii cu gebhaneaoa, cu 350 alaiu-topcii cu 12 balghemezuri”.

alepalilie, s.f. fapt consecutiv, repetiție (ngr. αλληπάλληλοι): „au intrat în cetate și au abătut ca săbiile prin frânci și în raiale, așijderea și frâncii – în turci și, făcându-se alepalilie tăiare într-înșii, au căzut mulți din turci”.

anapolitean, s.m. locuitor al Naupliei (Amapoli): „așa au făcut că întâiu pe anapoliteani i-au mințit cu cuvânt de ajutor că iaste să le vie, apoi pe cei de la Mothoni”.

apofasi, vb. a decide (ngr. αποφασίζω): „Deci a doua zi, strângându-să după poruncă la saraiul vizirului și apofasindu-să oastea asupra Moreii, au făcut și davaoa după obicei și s-au scos și tuiurile”.

Cuvântul **apofasis**, s.f. (ngr. απόφαση) prezintă un sens – ‘decizie’ – și o etimologie diferită de cele menționate în DEX s.v. *apofază*: „Și, după poruncă strângându-să și mușaverea făcând, această apofasis au dat ca să apuce iar de bătaie”.

aposchevi, s.n. material de intențență (la o campanie militară) (ngr. αποσκευή): „Găsind turcii vreame de liniște și fiind gata mihminaturile și aposchevi ale oștirii și pe marea și pe uscat, fost-au scris și raielele moraiți încă cu multă vreame mai înainte la Poartă”; „i-au dat și 30 tunuri și două havan-toplară cu mihimatul lor, adecă cu aposchevi”.

avlac, s.n. șanț (ngr. αυλάκι): „printre copaci, pe marginea avlacurilor [se află] tot tufe de rozmarin”; „grădinile le au răzorite, osebite una de alta cu avlacuri”.

bagace, s.f. grădină (tc. bahçe): „Purcegând de la Mistra am conăcit la Purivoli la bagaceale, adică la grădini, tot pe luncă și pe râul lui Mistra, mergând ceasuri 3”; „Prin care casaba curge o gărlișoară frumoasă, de dă în Carasu, pe lângă care să face orez mult, bumbac și alte sămănături. Are și vii multe și bagaceale”.

bail, s.m. titlul ambasadorului venețian la Poarta Otomană (it. *bailo*): „au închis și pe solul, bailul venețianilor, ce să afla în Țarigrad la Stavrodromi”⁵.

banio, s.f. muncă de servitute (tc. *banyo* ‘baie’): „să-i puie în vase pe toți cu tot ce vor scoate, apoi să le ia tot ce vor avea [...] și pe ceialalți să-i trimită la Țarigrad la banio și lopată, iar pe ghenărariul să-l trimiță la dânsul”.

bastarda, s.f. fregată (it., dialectul venețian: [*nave*] *bastarda*): „întrând în caicul vizirului, care iaste cu coviltir și acoperit cu postav vearde [...] și, mergând și ei la bastarda, unde iaste Capitan-Pașa, să suie amândoi sus”; „Acolea la Salonic au venit și Capitan-Pașa cu bastarda și cu alte catarge”.

⁵ Cuvântul apare în textele noastre moderne de istorie a Veneției și a Imperiului Otoman.

baş-galion, s.n. nava de comandă: „60 de galioane mari întrarmate cu multe tunuri și cu mulți leventi, iar cel mai mare baş-galion, ce l-au înarmat într-acest an, care să chiamă și *utuci-ambarlama*”.

bezesten, s. n. bazar acoperit (tc. *bezesten, bezestan, bedesten*): „Acest Ghemi-Săleri iaste oraș casaba mare, iar nu cetate, târg frumos cu prăvălii multe cu bezesten”; „Acolea, la Gheni-Şelari au lăsat vizirul hazneaoa, puind-o în bezesten în târg înlăuntru”.

bostangibaşa, s.m. comandantul bostangiilor (tc. *bostancıbaşı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieşind împăratul, şehzudea, coconul împăratului, vizirul, muftiul, ricab-caimacan, caimacanul Țarigradului, caziascherii cu toate ulemalele și baş-capigibaş cu inicer-aga cu toată inicerimea, gebegiibaşa cu gebegii, topcibaşa cu topcii, saxongibaşa, zagargibaşa și alți ogiac-agalari, bostangibaşa cu bostangii”; „iaste făcut zidiu și poartă, de să închide, la care şade hasechiu despre partea bostangibaşa de păzeşte”.

boţă, s.n. (pl. *boţe*) butelie, vas rotund pentru lichide (it. *bozza*): „au dat jaf prin bisearici, prin case, prin magazii, prin prăvălii de răpiia cine ce putea și fugiia: cine potire, cine discoase, [...] cine sticle, cine clondire, cine păhară, cine boţe, cine destie, cine burie”.

calamboli, s.m. porumb (ngr. *καλαμπόκι*): „La acest oraş își țin grăunțele, adecă grăul, orzul, calamboli prin gropi”.

canuha, s.f. caier din fibre textile (it. *canocchia*): „cine ce putea apuca, pe poartă ieşia: [...] cine cu haine, cine cu aşternute, cine cu postave, cu canuhale”.

capigilar-chehaie, s.m. intendentul-şef al vizirului (tc. *kapıcılar kehaya*): „După aceaia, scoţând sângeacul din haznea, îl ia ceauşbaşa cu capigilar-chehaiesi, de-l duc înaintea împăratului”; „După aceaia, Capitan-Paşa din bătrâni ce era acolo au trimis pe câţiva capigilar-chehaisă ai lui la vizirul, cari capigilar-chehaisă, după ce au mers la vizirul cu această veaste, au luat mare bucurie”.

capugibaşa, s.m. căpetenia paznicilor Porţii, echivalentul *cămăraşului* în Țările Române și al şambelanului în cele occidentale (tc. *kapıcıbaşı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieşind împăratul, şehzudea, coconul împăratului, vizirul, muftiul, ricab-caimacan, caimacanul Țarigradului, caziascherii cu toate ulemalele și capigibaş cu inicer-aga”.

catadichi, s.f. condamnare, sentință (ngr. *κατάδικη*): „Care catadichi și nevoie văzând-o un popă și, ştiind ierbăria, acolea au intrat înlăuntru și, făcându-și cruce, au dat foc în iarbă”.

catargă, s.f. confiscare (ngr. *κατάργηση*): „neguţitorilor veniţieni le-au dat poruncă ca până în trei zile să-și rădice tot ce vor avea și să întră în corabie ca să ducă la țara lor, iar oricarele din trei zile va mai zăbovi la catargă va să puie”.

caticumenă, catihumenă, s.f. pronaos, spațiu rezervat catecumenilor (ngr. *κατεχόμενος*): „stâlpii dverilor și ai icoanelor sânt tot de somachi, păreții și 4 coloane ce sânt boltele pe dânsele zidite, căptușite tot cu lespezi de somachi; deasupra are catihumena ca și Sveti Sofia și ceaialaltă făptură a bisearicii pe

sămuirea Sfintei Sofii iaste”; „în coasta bisearicii ceii mari iaste altă bisericuce, făcută de treaba împărăteasii, și aceaia frumoasă, iar nu cu lespezi de somachi, din care iase ușă la catihumena pe jos, de întră în cea mare”.

căltuc, s.n. scaun, fotoliu (tc. *koltuk*); în expresia *a face căltuc* 'a lenevi': „nu era ei nici de o treabă, ce numai doar cât făcea căltăc și foamete în tabără”.

câzlar-aga, s.m. titlu purtat de eunucul-șef al haremului (tc. *kuşlar-ağasi* „domnul păsărilor”): „s-au făcut alaiul validelei, a împărăteasei, ieșind cu tot haremul cu câzlar-aga cu parataxis după obicei”.

cealău, s.n. tufă, tufiș (tc. *çalı*): „până la Aidarla sânt feațe de dealuri foarte frumoase cu livezi, iar sânt și măracini, cealăi, crâng”.

ceaușbașa, s.m.⁶ oficial otoman, care este șeful sergenților din Dîvân-ı Hümâyûn, un fel de adjutant-șef al sultanului (tc. *ceavuşbaşı*): „au venit defterdariusul și reis-efendi și ceaușbașa și le-au poruncit să meargă la cetate”; „ia sângeacul [...], îl tinde la vizirul și vizirul, sărutând pământul înaintea împăratului, îl priimește și, sărutându-l și el, îl ia iară ceaușbașa”.

ceoșăt, ceașăt, s.m. iscoadă, spion (tc. *çüst* 'iscoadă', *casus* 'spion'): „Într-această zi la Stife au prins pre un ceașăt sclavun găsindu-l ascuns în casa imamului de acoloa”; „mărturisind sclavunul că iaste ceașăt trimis de ghegenerariul de la Anapoli să vază câtă oaste iaste, sclavunului ca unui ceașăt și imamului ca unui iatac, au poruncit de le-au tăiat capetele”.

chemer, s.n. conductă (tc. *kemer* 'curea'): „apă multă și bună, carea de la un loc iaste adusă pe chemeriuri de piază înalte, până ce întră în cetate”.

chesne-caldarăm, s.n. drum pavat sau tăiat în stâncă (tc. *kesme* 'tăiat', *kaldırım* 'drum'): „Și să înceape pe coastele muntelui chesne-caldarăm, care să suie și să pogoară”; „Iar pogorâșul care pleacă spre poiana lui Menxil-Cară iaste cale strâmtă, chesne-caldarăm săpat în piază”; „iaste [...] cale rea, strâmtă, povârnișuri mari, cale făcută tot cu ciocanul, chesnea-caldarăm”.

chiromasticon, s.n. smalt, mastic de ceară (ngr. κηρομαστίχων): „Iar icoana Precistii iaste de chiromastihon nezugrăvită de mână de om”.

ciacon, s.m. locuitor al regiunii Ciacona: „Portul manioților și ciaconilor sânt zeghi albe, scurte, și în cap unii poartă câte o tichie de fier, care o au și în loc de zărculă”.

corfos, s.n. golf (ngr. κόρφος): „să face și acoloa corfos de mare schilă, de vin corăbii”; „Și cetatea iaste rătundă, căci are corfos și de o parte, și de alta, unde și corăbii vin din toate părțile, fiind schilă”; „De la Platamonas să veade cetatea Salonicului, căci și până acoloa tot corfosul Salonicului să chiamă”.

costișa, vb.; **costișitură**, s.f.: vezi *încostișa*, *încostișătură*.

cumbarahanea, s.f. manufactură de grenade și obuze (tc. *kumbarahâne*): „Și până la cumbarahanea ține ca un ceas și jumătate cale strâmtă, surpături, iar de la cumbarahanea la vale înceape a să lărgi calea”; „Acoloa la cumbarahanea iaste și derbent, de păzesc martalogi”.

⁶ Cuvântul este prezent doar în Șăineanu 1929: *ceauş-baş*.

cuşluc, s.n interval de timp între dimineaţă şi prânz, prânzul mic (tc. *kuşluk*): „Şi, fiind năvala şi focul până la vreme de cuşluc în prânzul mic, după multa moarte, s-au învrednicit turcii de au scos pe frânci din tabiia cea neisprăvită”.

dereli, s.n. pârau (tc. *dereli*); *dereli de sat* 'canal la marginea drumului în localităţi; canal': „Iar la conac la dereli iaste dereli, podgorie de vii”; „Mai la deal iaste dereli de sat şi de la sat la vale un puţ de piază foarte adânc”.

destie, s.f. distilator (corupt din it. *distillatore?*): „răpiia cine ce putea şi fugiia: cine potire, cine disoase, [...] cine clondire, cine păhară, cine boţe, cine destie, cine burie, cine năstrăpi”.

diba, s.f. ţesătură subţire de mătase brodată cu aur şi argint, brocart (tc. *dibâ*): „înaintea lor ducea oamenii lui silihdar-aga caftanul, sabia şi buzduganul, fiindu-le în dibale învăluite”; „după dânşii, veniia oile înţolite tot cu Țoluri cusute cu sirmă, cu dibale cu serasir şi încinse cu brâne de argint”.

dunamna, s.f. forţele navale ale unui stat (tc. *donanma*): „mergând ei cu dumanooa, adecă cu armada la ostrovul Tiro l-au luat”; „după ce au sosit Capitan-Paşa cu dumanooa, au trimis la prevedorul şi la creştinii ce era acolo, ca să dea cetatea cu bine”.

egir, s.n. răsplată (spirituală sau materială) (tc. *ecir*): „să ne batem pentru lege şi egirul împăratului să murim!, că la aceia au venit!”; „şi le zise să poruncească [...] să meargă la cetate, să facă deseară un hugiun în egirul împăratului”.

emet, s.n. indemnizaţie, câştig suplimentar (tc. *himmet*): „Şi pricina tăierii au fost că au fost mers o seamă de spahii de au dat arzihal la împăratul, jăluindu-să cum că le-au tăiat emmete, cărţile de leafă”.

fet, s.n. acaparare a unei ţări sau regiuni (tc. *feth* 'cuprindere, cucerire'): „puternicul şi înaltul Dumnezeu a binevrut de s-au făcut Țara aceasta feth, adecă s-au deschis şi raialele au venit de s-au închinat”.

gebegibaşa, s.m. comandantul ienicilor de la intendenţă (tc. *cebecibaşi*): „toată pedestrima inicerilor mergând înainte şi, după dânşii, zagargibaşa, saxonagibaşa, topcibaşa, gebegibaşa şi alţi ogiac-agalră ciorbagii, îmbrăcaţi toţi în za cu paveze”; „S-au făcut alaiul topcibaşii cu topcii lui cu parataxis, precum şi gebegibaşa”.

hinaron, s.n. torent (ngr. *χείμαρος* 'torrent'): „după ce pogoară la vale, iaste xiropodami, adecă hinaron numai când ploaia curge, iar în ceaia vreme seacă şi rămân scursuri”.

hugiu, s.n. construcţie defensivă, cazemată (tc. *huğ*): „Şi cetatea de jur-împrejur are hugiuri, adecă bedenuri”.

încostişa, vb. a înainta oblic: „pogorâşul cest mai de pe urmă iaste mai rău şi să încostişează în multe părţi”; „calea la vale şi să încostişează pe după un alt deal, după carele iaste iarăş o poieniţă”; „Calea să încostişează într-o parte şi într-alta”.

încostişătură, s.f. drum oblic (zigzagat) pe un povârniş: „dinlăuntru, iaste calea ce pogoară în vale la cetate, cu treapte, scalopatii multe, povârniş la vale

dintr-o încostișătură până într-alta”; „Pe la care încostișături [se află] cășcioare de zidiu ghebhanea, unde țin iarba”.

jăcos, adj. jăcaș, jefuitor (*jac+-os*): „cu mânia zicând pașa că nu-i trebuie lui oameni hoți și jăcoși, au porunit acu pe loc de i-au tăiat capul”.

lăgea, alagea, s.f. băi termale (tc. *ilaç, ilâç* 'medicinal'): „Iar iaste o lăgea, băi calde, care le zic therma, la cari în luna maiu merge mulțime de oameni de să scaldă și beau, că iaste curățitoare și tămăduitoare”; „iasă un izvor mare de apă caldă, ce-i zice turceaște lăgea, adecă băi calde, fierbinți”; „De la alagea, izvorul ce am zis mai sus, mergând calea pe supt munte diastimă ca un ceas și jumătate iaste de supt munte alt izvor iarăși fierbinte, lăgea, izvor foarte mare”.

leilec-ceadâr, s.n. cartierul general, cortul vizirului (tc. *leylek* 'barză', *çadır* 'cort de pâslă'): „au poruncit de le-au tăiat capetele la leilec-ceadâr”; „aducându-l și pe dânsul, au poruncit de i-au tăiat capul la leilec-ceadâr”; „Iar au poruncit de au tăiat acolea, la leilec-ceadâr, pe cei 7 inși greci”.

magună, s.f. navă masivă de război cu cinci rânduri de vâsle (it. *magona*): „s-au arătat și Dolfin, capitan-gheneral, cu armada frânească și, viind până supt cetate cu câteva galioane, iar cealelalte împreună și cu trei magune mari”.

mascaroană, s.f. personaj deghizat, mascaradă (ngr. *μασκαράς* 'cel care se deghizează'): „nu era roata lor îmbrăcată în haine de ostași, precum mai sus s-au zis, ci era în cojoace de lup, în cojoace de oaie, în cojoace de pisică și în altele și în cap cu multe fealiuri de căciuli făcute în chip de mascaroane”; „Iar cel mai-mare a lor era îmbrăcat cu cujoc lățos cu mascaroană îmbrăcat și pe măgar încălecat”.

mersin, s.m. mirt (tc. *mersin*, ngr. *μερσίνη* 'mirtus communis'): „lângă vâlcea, de ceasta parte și de ceaialtă sânt tufe multe, crânguleațe de zmiceale de mersini, frunza lui și lemnul samănă cu mălinul, numai borboanele sânt mai roșioare și mai mici”.

mistriot, s.m. locuitor al Mistrei (ngr. *μιστριώτης*): „după ce-au venit vizirul acolea la Mistra, venit-au din mai-marii bătrânii mistrioților la vizirul de s-au închinat”.

morait, s.m. locuitor al Moreii (ngr. *μοραΐτης*): „fost-au scris și raiielele moraiți încă cu multă vreme mai înainte la Poartă, rugându-să ca să facă milă cu dânșii, să-i mântuiască din robia frâncilor”; „Care vale ține până la Sfeti Ioan, la mânăstire, ce iaste despre stânga, pe deal, împotriva lui Colosirti, unde și sat iaste, de lăcuiesc neștători și moraiți”.

muferih, adj. înviorător (tc. *müferih*): „Căci curg izvoare multe din muntele lui Mistra, care adapă și grădinile, iar, afară din apa aceasta, au și puțuri cu apă bună de băut; loc foarte frumos, aer bun, muferih”; „Pentru aceaia mulți din cei mari să duc la Turnavo de șed, ceale doao luni, fiind aerul muferih, adecă ușor”.

muhabereci-bașa, s.m. semnalizator naval (tc. *muhabereci*): „Înainte căroră, trimițând Capitan-Pașa pe baș-ciohodar și pe muhabereci, i-au luat, de i-au dus la capetanie de i-au dat în pază”.

muhlet, s.n. răgaz, soroc (tc. *mühlet*): „Iarăși chemând vizirul pe solul, i-au dat zapisele și i-au zis că până-n atâtea zile muhlet, adecă soroc, să vie banii negreșit”.

muhzur aga, s.m. ofițer de ieniceri însărcinat cu paza marelui vizir (tc. *muhzur ağa*): „îndată au poruncit muhzur-agăi de au rădicat pe sol cu necinste și pre oamenii lui de acolo, de la casa de împreunare”; „Deci l-au luat muhzur-aga și, făcând veaste chehaii, l-au dezlegat și l-au dus înlăuntru la vizirul”.

mujdea, s.f. veste bună, miracol (tc. *mijde*): „Însă cu această mujdea trimețând chehaioa și cu inicer-aga pe doi iniceri la vizirul și spunând cum că tabiia s-au făcut zapt și s-au luat”; „Într-această zi s-au născut împăratului o cucoană, a căriia mujdea mergând la împăratul în ordie [...] a dat mare bucurie și au făcut mari șanlăcuri”.

nevruz, s.n. sărbătoarea musulmană „Ieșirea din iarnă”, cu ocazia echinocțiului de primăvară, 21 martie (tc. *nevruz*): „dându-să mari porunci pe la toți pașii și pe la toți beii și pe la toate chehaiele și ciuturile ca să să gătească toți și mai înainte de nevruz să să afle în câmpul Odriului”.

ogeac-aga, s.m. comandantul unui sălaș de ieniceri (tc. *ocak aga*): „Și îndată au dat poruncă ca să să strângă ulemalele și ogeag-agalâr a doua zi sâmbătă la divan”; „pedestrimea inicerilor mergând înainte și, după dânșii, zagargibașa, saxonagibașa, topcibașa, gebegibașa și alți ogiac-agalră ciorbagii”.

orni, s.n. furie intensă, mânie (ngr. οργή): „au făcut iar năvală mare și, cu năvala, dând și focuri neîncetate din puști și, silindu-să cu mare orni asupra tabiilor...”.

prevedor, s.m. guvernator militar (it. *prevedore, preveditore*): „Însă luarea ei au fost într-acest chip, că fiind într-însa un prevedor frâncesc cu vreo 50 de soldați de o păziia”; „dar creștinii, înfricoșându-să, au mers la prevedorul de i-au zis să nu stea împotriva, ci să dea cetatea”.

reis, reiz⁷, s.m. căpitan de navă (tc. *reis*): „Atuncea, după luarea tabiei, s-au întors chehaioa și defetrdariul și cu reisul la corturi la vizirul”.

reis-efendi⁸, s.m. ministrul de externe în Imperiul Otoman (tc. *reis efendi*): „au venit defetrdariul și reis-efendi și ceaușbașa și le-au poruncit să meargă la cetate să stea acolo”; „după porunca vizirului s-au sculat chehaioa însuși de au mers acolo la meterez împreună cu defetrdariul și cu reis-efendi și cu alții din agiii Porții”.

riaiet, s.n. act sau gest de supunere (tc. *riâiet, riayet*): „Și vizirul bine au făcut riaietul ce i s-au căzut”.

ricab-caimakan, richiab-caimacan, s.m. conducătorul deputaților (autorităților) care rămâneau în Istanbul (tc. *rikâb kaymakam*): „ieșind împăratul, șehzudea, coconul împăratului, vizirul, muftiul, ricab-caimacan, caimacanal Țarigradului”.

⁷ Este atestat doar în Scriban.

⁸ Se găsește atestat doar în Șăineanu, ed. 6.

sarnăci, s.n. cisternă (tc. *sarnıç*): „Iar înlăuntru în cetate, în afară de apa aceasta adusă, are și sarnăciuri, adecă stearne și puțuri”.

saxongibași, s.m. înalt ofițer de ieniceri care se ocupa inițial cu creșterea câinilor sultanului, ulterior având funcții de ceremonial (tc. *saksoncubași*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieșind împăratul, șehzudea, coconul împăratului, vizirul, [...] saxongibașa, zagargibașa și alți ogiac-agalari”; „au perit și saxongibașa și zagargibașa, zburând în slava norilor cu multe fealiuri de aripi”.

sănducea⁹, s.f. cufăr mic, casetă (tc. *sandukçe* 'cufăraș'): „pe ticăloasele de jupânease, pe care grea, pe care cu copilași mici le trăgea pe jos desculțe, dezvălitate, cu oglinjoarele, cu sănducealele, cu steclișoarele”.

scalopatie, s.f. treaptă (ngr. *σκαλοπάτι*): „dinlăuntru, iaste calea ce pogoară în vale la cetate, cu treapte, scalopatii multe, povârniș la vale dintr-o încostișătură”.

serdengheciții-aga, s.m. „îndrăzneții”, „disperații”, termen folosit în secolul al XVII-lea pentru a denumi elita avangardei ienicerilor (tc. *serdengeçti ağası*): „mergi acum în cest ceas și adună pe mai-marii ogeagului și le zise să poruncească la toate ortalele, la serdengheciții-agasă și să rădice cu mic, cu mare”.

serdenghecițiu, s.m. soldat aventurier (tc. *serdengeçti*): „S-au dat poruncă ca să meargă inicerii și serdengheciții la meterez”; „să mai meargă și din serdengheciții, din spahii, din arnăuții să suie cătră Palamid, să-l încungiure pe de toate părțile”; „fiind mulțime de iniceri, serdengheciții și de arnăuți strănși, adunați acolo, au început pe departe a sui către Palamid”.

sifat, s.n. îndatorire, rost (tc. *sifat*): „tabiile [...] caută spre Pelagos, fieștecare cu sifaturile lor, cu unghiuri, cu treapte, cu porțițe de la una până la alta”; „partea șanțurilor de jos, pe unde iaste cărare de mearge către poarta cetății de jos are și alte sifaturi multe”.

straordinario, straorinarion, s.m. administrator delegat special pe o durată limitată de timp (it. *straordinario*): „după ce au sosit și vizirul cu toate oștile, îndată au gătit pe un agă și l-au trimis la cetate la strordinario și la prevedorul cu solie să le zică să dea cetatea cu bine”; „El au zis că vor să o dea, că pentru aceaia l-au trimis strordinariul să spuie ca să poruncească să nu mai sloboază focuri, că vor să scoată bairac alb”.

su-iolu, s.n. canal, cale navigabilă (tc. *su yolu*): „doao izvoare mari de apă. Ci unul curge de să face pârâu, iar altul [...] iaste făcută hazna cu boltă de piatră și de la hazna făcută cale, adecă su-iolu...”.

suluc, s.n. căuș (tc. *suluk*): „apa lor iaste în puțuri adânci, că întră omul de o adună cu sulucul, iar apă bună, reace, mai puțintică”.

surgenie, s.f. exil, surghiunire (tc. *sürgün*): „în loc ce oștirea să vie poruncă de slobozenie, au venit dimpotrivă, ca să-i ducă la surgenie”.

șamata, s.n. spectacol (ngr. *σκέμματα* 'scheme', tc. *șamata* 'agitație'): „avea și vereriți vii și vulpi avea și lupi umpluți cu fân, de făcea șamatale”.

⁹ Este cunoscută doar forma nediminutivală *sănduc*¹ „cufăr”.

șehid, s.m. mucenic, martir (tc. *şehid, şehit*): „pomenirea a șapte turci pași, ce zic că au căzut în războiu, pe vremea când au luat Salonicul, cărora și șehid le zic, adică mucenici”.

șeșchinlic, s.n. deosebire, selecție (tc. *şeşkinlik* 'exclusivitate'): „Raialele încă văzând nevoia și făcându-să șeșchinlic între dânșii înlăuntru care încotro va lua, au dat năvală la poartă de au deșchis poarta”.

tamașa, s.f. spectacol comic (aici cu sensul 'pantomimă') (tc. *temâsül*): „au venit pitarii cu cuptoriul făcut pe roate cu podoabele lui, unde șed oamenii de cern, frământă, tind pe lopată, bagă în cuptor, scot, aruncă pe la oameni de fac tamașale”; „oștire tâmplându-să și făcându-să tamașa i-au fost chemat înlăuntru așa cu mascaroanele, cum era”.

telsin, s.n. ceremonie de întâmpinare (tc. *tılsım*; din gr. *τελέσιμος*): „După «telsim» și «aferim» ce le-au zis, i-au dăruit cu câte 200 de taleri”.

terma, therma, s.f. băi termale (ngr. *θήρμα*): „Iar iaste o lăgea, băi calde, care le zic therma, la cari în luna maiu mearge mulțime de oameni de să scaldă și beau, că iaste curățitoare și tămăduitoare”.

tihodromion, s.n. drum protejat cu ziduri laterale (ngr. *τείχος* 'zid', *δρομίων* 'drum'): „De la care la vale iaste făcut șanț adânc cu pietri încheiate, prin care iaste apă din mare adusă, de înconjură până la un loc, unde pogoară tihodromion al lui Palamid”; „Iar unde să sfășesc treaptele iaste laolaltă de piatră cu tihodromion, care pogoară pe lângă șanțul porții cetății de jos”.

topcibașa, s.m. comandantul artileriei (tc. *topçubaşı*): „ducându-să, l-au trecut iarăși de ceaia parte la Stăvrodromi și l-au închis în saraiul topcibașii cel vechiu cu câți oameni să afla lângă dânșul”; „S-au făcut alaiul topcibașii cu topcii lui cu parataxis, precum și gebegibașa”.

toxatis, s.m. arcaș (ngr. *τοξότης*): „au găsit patru sute de chiemantes, meșteri toxates, săgetători buni”.

tuzimin, s.m. concesionarul sărăriei (tc. *tuz emin*): „opresc apa de mare și, închegându-să, să face sare și aceaia o strâng de o fac grămezi; unde și casă sânt, de șade tuzimini”.

țaglă, s.f. Deși cunoscut din dicționarul lui Tiktin, cuvântul necesită câteva comentarii. Sensul lui este 'ghemotoc', iar etimonul este turcescul *çağla* 'migdală (caisă, prună) necoaptă': „în vârful săgeților acest feal de țagle au găsit cu socoteala lor”; „acest sămn iaste toată țagla care pune în căpătâiul săgeții, însă măciuca țaglei de sus iaste cu peane de să deșchid și să închid”.

țeca, s.f. oficină profilată pe imprimarea monedelor; *la zecca* venețiană avea și funcția de bancă (it. *zecca*): „având împăratul luate de la Costandin vodă niște zapise de banii lui ce avea puși la Sfeti Marco la Țeca Veneției, chemat-au vizirul pe sol”; „iaste porunca împăratului să dea și banii lui Costandin vodă ce sânt în Țeca [...], de vreme ce acei bani sânt împărătești”.

ucirum, ucărâm, s.n. povârniș (tc. *uçurum*): „Iar mai nainte, unde iaste pogorâșul cel mai rău, de unde în jos – și vale adâncă, ucirum”; „pogorâșul care

pleacă spre poiana lui Menxil-Cară iaste cale strâmtă, chesne-caldărâm săpat în piază, iar din cale la vale ucărüm”.

valide-chehaia, s.m. administratorul averii valideei (tc. *valide kâhya*): „au făcut și valide-chehaiesei, Stambol-caimacan pricină ca să-l omoare, să-i ia avuția, fiind om bogat, pre care l-au și omorât”.

vera, s.f. credință, jurământ, onestitate (it. *véra* 'credință, inel de căsătorie', ngr. βέρα 'inel de căsătorie', tc. *vera* 'jurământ'): „cuprinzând și pe unii și pe alții frică mare, au dat cuvânt de vera la Capitan-Pașa cu tocmeală ca aceea ca pe frânci să-i lase să ducă la Corifus”; „frâncii dinlăuntru, fără știrea creștinilor, au scos bairac alb de vera, precum socotise”; „văzând ei că nu le vine de nicăiri nici un fel de ajutor de oaste, vrea ca să dea vera de pace”.

xiropodami, s.m. vale seacă, râu uscat (ngr. ξηρός ποταμός 'râu uscat'): „De la Leondari la vale iaste pogorâș rău, pe unde și tufe sânt, iar, după ce pogoară la vale, iaste xiropodami, adecă hinaron numai când ploaia curge”.

zagargibașa, s.m. comandantul celui de-al șaizeci și patrutea corp de ieniceri, care era unul dintre cei mai înalți aga din corpul ienicerilor (tc. *zağarcıbaşı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieșind împăratul, [...], topcibașa cu topcii, saxongibașa, zagargibașa și alți ogiac-agalari”, „cum le-au deșchis, au intrat gebegibașa, topibașa, saxongibașa, zagargibașa și alții din cei mari ca să facă zapt mihmaturilor ce vor fi înlăuntru și altora ce să vor afla, ca să nu jăcuiască”.

zulufliu, s.m. baltagiu din garda sultanului, numit după ciucurii turbanului (tc. *zülüflü baltacı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieșind împăratul, șehzudea, coconul împăratului, vizirul, muftiul, [...] baltacii, halvagii, hasechii, zuluflii și alte rânduiele împărătești”.

Sensuri deosebite față de cele menționate în dicționare primesc cuvinte ca: *bogaz*, s.n. 'strâmtoare în munți sau în mare, canal, trecătoare' (tc. *boğaz*); *col*, s.m. 'patrulă militară cu misiune polițienească' (tc. *kol*); *cul*, s.m. 'sclav, prizonier' (tc. *köle*); *cumbara*, s.f. 'grenadă' (tc. *kumbara*); *sclavon*, *sclavun*, s.m. 'croat'; *stei*, s.f. 'stâncă'; trebuie menționată valoarea adjectivală: *adj.* în expresia *piatră steaie* 'piatră golașă' („munți înalți groaznici, piază steaie”; „de acolo la deal pe munte, pe piază steaie”). Unele dintre ele cunosc aici prima atestare în limba română.

O serie de cuvinte își găsesc în *Istoriia oștirii ce s-au făcut asupra Moreii* prima atestare sau o serie de sensuri necunoscute în dicționarele noastre; lista noastră cuprinde, atunci când s-a considerat necesar, și etimologia cuvintelor. Dintre acestea trebuie amintite: *aman!* interj.; *arnăut*, s.m.; *arpalâc*, s.n. (tc. *arpalık*); *bairac*, s.n.; *baş-ciohadar*, s.m. (tc. *baş+çuhadar*); *bașibuzuc*, s.n. (tc. *başıbozuk*); *bosniac*, *boșneag*, s.m. (tc. *boşnakça*); *bostangiu*, s.m. 'soldat din garda sultanului' (tc. *bostancı*); *bozagiu*, s.m. 'bragagiu, fabricant și negustor de bragă' (boza) (tc. *bozacı*); *caicciu*, s.m. (tc. *kayıkçı*); *canara*, s.f. 'stâncă în munți sau în mare' (tc. dial. *kanara*, bg. канара); *căpitan-pașa*, *capitan-pașa*, s.m. 'cel mai mare comandant militar și civil al marinei, căpitan amiral, care a fost ministrul

naval și comandantul marinei în Imperiul Otoman' (tc. *kaptan paşa, kaptanpaşa*); *călâciu*, s.n. 'sabie' (tc. *kılıç*); *călifar*, s.m. (cf. bg. калѣфар); *căpitănie, capetanie*, s.f. (ngr. καπετανάιοι); *cearcagiu*, s.m. 'soldat din trupele de avangardă otomane' (tc. *çarkacı*); *ceauşlar-emin*, s.m. 'ofițer de ceauși aflat în serviciul tribunalului de pe lângă marele-vizir' (tc. *çavuşlar emin*); *celeng*, s.n. 'surgaci, blazon din metal, argint sau aur purtat ca insignă pe turbanul militarilor turci merituoși' (tc. *çelenk*); *chiușcibaşa*, s.m. (tc. *kuşçubaşı*); *ciflâc, ciŃlic*, s.n. (tc. *çiftlik*); *coconar*, s.m. (ngr. κουκουναριά); *costiș*, adj., adv. (*coastă+-iș*); *costișa*, vb.; *dava*, s.f. (tc. *dâvâ*); *dervent, derbent*, s.n. 1. 'pasaj îngust, strămtoare în munți; 2. avanpost militar la frontieră' (tc. *derbent, derbend*); *dizdar*, s.m. 'soldat însărcinat cu paza unei cetăți sau fortărețe' (tc. *dizdar*); *dveră*, s.f. 'ușa iconostasului' (vsl. двѣрь); *exocastron*, s.n. 'suburbie în afara zidurilor cetății' (ngr. ἐξώκαστρον); *felucă*, s.f. 'velier îngust de mici dimensiuni' (it. *feluca*, ngr. φελούκα); *flamand, flameng*, s.m. 'om din Țările de Jos' (it. *fiamengo*); *frâncesc*, adj. 'italian, venețian'; *gebhanea, ghebhanea*, s.f. (tc. *cephânè, cephane*); *gerah*, s.m. (tc. *cerrah*); *gerid, giret*, s.n. (tc. *cirit*); *grădiș*, s.n. (cf. bg. градиште); *grenadier, granatiariu*, s.m. (it. *granatiere*, ngr. γρεναδιέρος, fr. *grenadier*); *hal*, s.n. (tc. *hal*); *hasechiu*, s.m. (tc. *haseki*); *havalea*, s.f. '1. îndatorire militară a civililor; 2. zid protector' (tc. *havâle*); *havan-toplar, havan*, s.n. (tc. *havan topları*); *hazechiu, hasichiu*, s.m. (tc. *hasseki*); *horvat*, adj. și s.m. (vsl. хѣрват, tc. *hurvat*); *hunie*, s.f. '„defileu” (tc. *huni, hunî* 'pâlnie, tot ce are forma unei pâlnii', bg. хуиня); *iama, iagma*, s.f. (tc. *yama* 'irupere'); *invazie, envasie*, s.f. 'debarcader, punct de imbarcare' (ngr. εναβασια); *isnaf, esnaf*, s.n. (tc. *esnaf*); *menzil*, s.n. (tc. *menzil*); *meterez*, s.n. (tc., *müteriza, muteriz*); *misirliu*, s.m. 'egiptean' (tc. *misirli*); *molalâc*, s.n. (tc. *mollalık*); *muhemat*¹⁰, *mihimat*, s.n. (tc. *mühimmat*); *musu, musiu*, s.m. (fr. *monsieur*); *mușaverea*, s.f. (tc. *müşavere*); *muzacherea, muzecherea*, s.f. 'solicitare sau cerere oficială' (tc. *müzâkere, müzakere*); *naramz*, s.m. (bg. неpaнза); *ordin, ordinie*, s.m. ('„au da ordinie”); *orta*, s.f. (tc. *orta*); *oturac*, s.n. (tc. *oturak*); *parataxis*, s.f. (ngr. παράταξη); *ponir*, adj. (ngr. πονηρός); *revărsătură*, s.f.; *richiab*, s.m. 'ienicer protector din garda sultanului, care însoțește calul acestuia' (tc. *rikâb*); *rovinos*, adj.; *sămuire*, s.f.; *somachi*, s.n. (ngr. σομακί); *şenlâc, şinlâc*, s.m. (tc. *esenlik*); *şfătesc*, adj. 'suedez' (*şved+ -esc*); *tahmin*, s.n. (tc. *tahmin*); *teslim*, s.f. (tc. *teslim*); *ţaganus*, s.m. 'crab' (tc. *çağanoz*); *vişti*, vb. refl. (lat. *gestire).

Parcurgerea textului *Istoriei oştirii ce s-au făcut asupra Moreii* ne permite și o mică completare etimologică asupra unor cuvinte (inexistente în acest text) cărora lexicografia noastră nu le-a găsit până acum o explicație etimologică. Este vorba despre *satârgiu și satârgibaşa*, cărora DLR și, înaintea lui, și alte dicționare, le dau ca etimon forme inexistente în limba turcă, respectiv *saturci și saturci başa* (probabil s-a făcut confuzia cu tc. *saturbaşı*, care are sensul 'început de paragraf în

¹⁰ Cuvânt prezent doar în Scriban și în DER, fără mențiunea primei atestări.

vechea scriere turcească’) și cu atestări începând cu cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea (cea mai veche este din *Ciocoli vechi și noi* a lui Nicolae Filimon). Adevăratul etimon este tc. *zağarcıbaşı* ‘comandantul celui de-al șaizeci și patrutea corp de ieniceri, care era unul dintre cei mai înalți aga din corpul ienicerilor’; datorită funcției militare pe care o avea ostașul respectiv, cuvântul a suferit o etimologie populară prin apropierea și contaminarea cu *satâr* (tc. *satır*), fiind deci o creație lexicală pe teren românesc (de altfel, forma *zagargibașa* face parte din lista de cuvinte necunoscute menționate în lucrarea de față).

BIBLIOGRAFIE

- Crăciun, Ilieș 1963 = Ioachim Crăciun, Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV–XVIII*, București, Editura Academiei.
- Gáldi 1939 = Ladislav Gáldi, *Les mots d’origine néo-grecque en roumain à l’époque des Phanariotes*, în „Magyar-görög tanulmányok” (Budapest), nr. 9.
- Gherman 2020 = Alin-Mihai Gherman, *Textul între istorie și literatură*, în *Spre pământul făgăduinței, între Balcani și Bugeac. Omagiu doamnei profesoare Elena Siupiur la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Brăila, Editura Istros, p. 73–86.
- Șăineanu 1900 = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. II. *Vocabularul*, București, Editura Tipografiei Gutenberg, Joseph Göbl.
- Șăineanu 1929 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, a șasea edițiune revăzută și adaogită, București, Editura Scrisul Românesc S.A.
- TDRG = H. Tiktin, *Dicționar româno-german/Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903–1925.

SOME LEXICAL NOTES

ABSTRACT

The study aims to present a series of words excerpted from a 1715 Romanian manuscript, *Istoriia cum au luat turcii Morea* [The history of how the Turks conquered Morea]. Those words, not included in our dictionaries (most of them having an ephemeral existence in the Romanian language), are borrowed from Turkish, Neo-Greek or Italian. The author also proposes some discussions on the meaning and etymology of the said words, with a special attention paid to the word *satârgiu*, which turns out to be a case of popular etymology.

Keywords: *Turkish language, Modern Greek, lexicography, etymology.*